

ESPAI DE NATURA

CURIOSITATS D'ALGUNES PLANTES DEL TERME DE LA SÈNIA

Víctor Reverté Querol
Natàlia Jiménez Mestre

Des de les planes cultivades d'oliveres fins als Ports, poblats d'immenses pinedes, la Sènia presenta una varietat florística molt interessant i rica on s'hi veuen representades comunitats vegetals tan distants com les brolles mediterrànies i les fagedes. Dintre d'aquesta diversitat d'ambients són moltes les rareses i curiositats que presenten les plantes. Des d'endemismes fins a plantes originàriament tan antigues com els dinosaures, el ventall és molt ampli. Tot seguit fem la descripció d'una petita mostra.

El Teix, *Taxus baccata*.

El teix troba els seus orígens al Triàsic, fa més de 160 milions d'anys, quan els dinosaures poblaven el planeta, i formava boscos densos juntament amb les falgueres. Avui dia, però, el podem trobar més aviat sol o bé formant petits grups. Busca les zones més humides i ombrívols per viure, i per això se situa generalment a la vora de barrancs i dintre de boscos ombrívols i amb una elevada humitat ambiental. També se situa molts cops a la base de cingles de roca calcària, ja que normalment també s'hi acumula aigua.

És un arbre d'escorça de color variable entre roig fosc i gris, densament poblat i de fulles verdes ben fosques. És dioic, és a dir, té peus mascles i peus femelles separats. Aquests últims són els que produeixen el fruit, de color roig, molt vistós. Els teixos són molt longeus; poden viure més de 1.000 anys. Això fa que trobem individus grans i vells, amb troncs gruixuts i recargolats.

Les seues fulles, l'escorça i la llavor són molt tòxiques, ja que contenen un alcaloide anomenat **taxina**, que actua sobre el sistema nerviós i produeix convulsions, hipotensió, depressió cardíaca i finalment la mort. Els animals que ingerien accidentalment alguna part de l'arbre podien morir o resultaven greument malalts. Tot i això, alguns autors (ZORRILLA et al., 1994:25) esmenten que "a la zona dels Ports de Beseit, es proporcionava al ramat (possiblement cabrum) la denominada "aigua de teix", a la qual s'atribuïen propietats reconstituents".

Actualment, la taxina s'està utilitzant per a tractaments contra el càncer i se n'estan estudiant noves aplicacions en medicina.

Tradicionalment la fusta del teix ha sigut utilitzada amb diverses finalitats, ja que és de molt bona qualitat, resistent, elàstica i molt dura. Gràcies a totes aquestes propietats, un dels usos més corrents era la fabricació d'arcs, llances i també alguns instruments musicals, peces d'artesanía i talles per mobles. Es tenen cites de la seua utilització des de

Imatge del Teix de la Coscollosa

Detall d'una branca de teix.

Fruit del teix.

Flors de viola d'aigua.

Violes d'aigua al damunt d'una paret humida.

molts antic. Prova d'això són els sarcòfags dels faraons de l'antic Egipte, fabricats 2.400 anys abans de la nostra Era. A la Sénia els podem veure al barranc del Retaule i a la font del mateix nom, al barranc de la Fou i al barranc de l'Avellanar. A més, cal ressaltar la presència d'algun individu de grans dimensions, com és el cas del teix del barranc de la Coscollosa. Un altre teix important és el Teixet, que tot i el diminutiu del seu nom, és també un arbre espectacular.

A les nostres contrades, el teix està lligat a molts topònims, com són la font del Teix, lo Teixet, el barranc dels cingles dels Teixos (baix de Pallerols), el barranc del Teix (Rossell) i d'altres. En referència al topònim Font del Teix, al terme municipal de la Sénia en trobem dos de molt conegudes, la del barranc de la Fou i la de Millers.

Com a curiositat, caldria afegir que la frase feta castellana de "tirar los tejos" ve del costum que a Euskadi tenien els nois de regalar una branqueta de teix a la seua estimada.

Actualment és una espècie protegida a tot Catalunya des de l'any 1984. No es pot recol·lectar, tallar, ni comercialitzar la planta o alguna de les seues parts.

La Viola d'aigua, *Pinguicula dertosensis*.

La viola d'aigua és una petita planta que viu preferentment sobre parets de pedra tosca per on acostuma a regalimar l'aigua. Fa una flor lila o rosada molt vistosa, que apareix a la primavera i durant la resta de l'any manté únicament una base de fulles verdes que sobreviuen damunt la roca. És fàcil trobar-la per les parets de fonts i coves del massís dels Ports, però sovint passa desapercebuda, sobretot quan no té flor.

Tot i la seua mida, es tracta d'una de les espècies més interessants de les que viuen al nostre terme per moltes raons. En primer lloc, es tracta d'un endemisme dels Ports, és a dir, és una planta que viu exclusivament en aquest massís i que no podem trobar en cap altre lloc del món (tret d'alguns punts de la Sierra de Cazorla). D'aquí li ve el seu nom científic, *dertosensis*, l'arrel llatina de Tortosa.

Però la viola d'aigua no només és una planta especial per aquesta condició; hi ha un altre factor que la fa molt interessant: es tracta d'una planta carnívora.

El fet de viure damunt de parets de roca calcària fa que la disponibilitat d'alguns dels nutrients que la planta necessita per a viure sigui molt escassa o bé nul·la. Això fa que hagi desenvolupat un mecanisme alternatiu per a obtenir aquests nutrients que no pot absorbir a través de les arrels i s'alimenti de petits insectes. Quan un petit insecte s'acosta a la planta i es posa damunt de les fulles, s'hi queda atrapat, ja que aquestes estan recobertes per una substància apegalosa que no els deixa escapar. Aleshores, la mateixa fulla secreta uns fluids que digereixen l'insecte i la planta absorbeix els nutrients que li són necessaris per a sobreviure.

Belladona, *Atropa belladona*.

És una planta que apareix a les clarianes de boscos humits amb sòls nitrogenats. Tot i que es tracta d'una solanàcia, com les albergínies,

La belladona creix als barrancs humits i més ombrívols

Detall de les flors i fulles de la belladona.

Margalló

els pebrots i les tomaqueres, és una de les plantes més tòxiques dels Ports.

La belladona conté alcaloides que actuen sobre el sistema nerviós i la seua ingestió provoca la dilatació de les pupil·les, sequedat a la boca i a la pell, al·lucinacions, tremolors, paràlisi i, fins i tot, es podria arribar a l'estat de coma i a la mort.

Les fulles de la planta tenen la propietat de paralitzar els nervis que contrauen l'iris, fet pel qual la pupila queda dilatada quan s'aplica el suc de les fulles directament sobre l'ull. A l'època medieval les dones aplicaven aquest mètode per fer més atractiva la seua mirada; d'aquest fet li ve el nom de "belladona". A més, aquesta tècnica l'empraven antigament els oculistes per a l'observació dels ulls. L'altra part del seu nom científic, *Atropa*, prové del déu grec Atropos, responsable de "tallar el fil de la vida", en relació amb la seua toxicitat. Els seus alcaloides, en dosis estudiades i adequades, s'han utilitzat per la preparació de medicaments per a problemes cardíacs.

Margalló, *Chamaerops humilis*.

El margalló és una espècie abundant a les parts baixes dels Ports i forma part de les malees o màquies que hi ha al voltant dels camps de cultiu d'oliveres. Les fulles són palmades i el tronc en forma de columna pot arribar a fer un metre d'alçada, tot i que normalment són de talla més menuda. El seu nom científic significa "petit arbust que toca al terra", segurament perquè es tracta d'una palmera de petites dimensions, sobretot comparada amb la resta de palmeres. Els fruits, uns dàtils comestibles, s'anomenen també pa de rabosa, però són poc agraïts.

Es tracta de l'única espècie de palmera autòctona del continent europeu, i es distribueix per la conca mediterrània occidental.

És una planta que resisteix els incendis. El margalló arrela molt profundament i això fa que, en el cas que una pertorbació n'elimini la part aèria, s'assegura el rebrot. Per aquest motiu, després d'un incendi brota amb certa facilitat i ben aviat reapareix la planta. Això fa que sigui una espècie molt ben adaptada a ambients mediterranis on el foc és un element més en la dinàmica ecològica. Amb tot, a més, ajuda a evitar l'erosió, gràcies al fet que conserva la soca i així subjecta el sòl.

Pel que fa als usos, és ben coneguda la utilització de les fulles per a fer diferents estris: graneres, cabassos, barrets, cistelles, etc. Del fet de treballar el margalló se'n deia "llatar". Aquest aprofitament ha sigut molt important en pobles veïns com el Mas de Barberans, on la indústria de la llata formava part de l'economia local.

Per contra, l'excessiva explotació de la planta va fer que l'any 1984 se n'hagués de regular la recol·lecció per tal de protegir-la, ja que la seua població es veia amenaçada. Avui en dia cal informar-se bé sobre aquesta regulació abans de collir la planta.

És una palmera interessant per a la jardineria, perquè es

Margalló

Soca d'olivera (autor: Manolo Andreu)

Olivera (autor: Manolo Andreu)

Salze de roca Parc. Imatge: Natural dels Ports.

tracta d'una espècie pròpia de les nostres terres i, per tant, està adaptada a condicions d'escassetat d'aigua. D'aquesta manera, els jardins amb margalló no necessiten de grans quantitats d'aigua per ser mantinguts.

Olivera, *Olea europaea*.

L'olivera és, potser, l'arbre més conegut al municipi, ja que gran part del seu paisatge està poblat per camps d'oliveres. De fet, és un dels trets del municipi que més crida l'atenció als nous visitants, sobretot per la gran extensió del cultiu i també per les grans dimensions d'alguns dels arbres, que poden arribar a ser mil·lenaris.

Les oliveres configuren un paisatge únic i molt interessant des del punt de vista ecològic, ja que el seu cultiu tradicional constitueix en ell mateix un veritable ecosistema, amb una fauna associada que en depèn directament.

De l'olivera s'aprofita tot, la seua fusta ha servit per a cuinar i escalfar moltes cases, però també per fabricar eines agrícoles. Però el més valorat és el seu fruit, les olives, de les quals s'obté un dels productes més preuats de la cuina mediterrània, l'oli d'oliva.

Apareix com a arbre cultivat en gairebé totes les regions de clima mediterrani, preferentment lliures de gelades. L'olivera cultivada procedeix de l'ullastre, que apareix espontàniament per les vores dels camps. És quan s'empelta que es converteix en l'espècie cultivada.

El seu cultiu és un dels més antics de l'Europa temperada càlida. Tot i que es fa molt difícil dir on es va cultivar per primera vegada, els seus orígens se situarien a l'antiga Mesopotàmia, fa 6.000 anys. Més endavant apareix, per exemple, representada a la tomba de Tutankhamon. Els grecs i els fenicis, que el consideraven un arbre sagrat i màgic, van ser els portadors del cultiu a la Península Ibèrica. Avui dia és símbol de pau i fertilitat i ha esdevingut un cultiu fonamental per als pobles mediterranis.

Salze de roca, *Salix tarraconensis*.

El salze de roca és una planta que fàcilment passa desapercebuda, però que és d'una gran importància botànica. Es tracta d'un petit salze, com la sarga i d'altres salzes que viuen per la vora del riu, però que, en aquest cas, viu als cingles de les parts altes del massís dels Ports. És de mida molt petita i creix rastrer damunt de les roques, sense arribar a fer més de mig metre d'alçada. La seua importància rau en el fet que és un endemisme que només apareix en alguns punts de la serra de Prades i del Massís dels Ports i que se'n coneixen molt poques

Detall de la flor de saüc

Saüquer en flor

poblacions. De fet, és encara ara que els botànics estan descobrint noves localitats d'aquesta planta, això sí, sempre en conjunts de pocs individus.

Va ser descobert el 1915 per Pius Font i Quer, un important botànic lleidatà que va visitar en diverses ocasions el massís dels Ports per tal de descriure'n la flora. Aquesta primera troballa es va donar a la Tossa de Caro, a 1.400 m. Va ser més endavant quan en va trobar exemplars a la serra de Cardó i la serra de Prades.

A la Sénia, el podem trobar a la Portella de Calça i al Tossal d'en Cervera, tot i que la seua distribució encara no està prou estudiada.

Saüc, *Sambucus nigra*.

És típic trobar un saüquer a la vora d'un mas. Aquest fet no és casual, ja que es tracta d'un dels arbres més utilitzats antigament, sobretot per les seues propietats medicinals. Els masos, sobretot si estaven molt aïllats, no disposaven de medicines ni metges i els seus habitants havien de buscar els remeis en els recursos que la natura els donava. Per això era habitual plantar un saüquer a la vora de la casa.

Les seues propietats medicinals són múltiples, fet pel qual en alguns llocs se l'anomena "bonarbre".

Al nostre terme viu a la mitja muntanya i arriba fins a les parts més altes dels Ports. Tot i que no és tan abundant, a les planes també se'n pot trobar algun a la vora d'un mas o dintre de les bardisses dels barrancs.

Fa una flor gran, blanca, molt vistosa, que apareix entre l'abril i el juny en funció de l'altitud. És la part de la planta que més s'utilitza amb finalitats medicinals i es cull al juny, pels volts de Sant Joan. Un cop collides, les flors s'han d'assecar a l'ombra per conservar-les i poder-les utilitzar durant la resta de l'any. S'utilitza en infusió per a tallar els refredats, per a les afeccions de la faringe i les angines i per a les inflamacions de les genives. També és bona per rentar els ulls en cas d'infeccions. Una aplicació curiosa de les flors és la de fer-les arrebossades i fregides amb oli d'oliva. Després se serveixen amb una mica de mel i esdevenen unes postres delicioses.

Les fulles es recomanen per a l'estrenyiment, les cremades, els dolors reumàtics, les morenes i els furúncols.

BIBLIOGRAFIA

APARICIO, J.M. (2004). *Aproximación a la toponimia del tejo (Taxus baccata) en la provincia de Castellón y Territorios limítrofes*, I. Toll Negre, revista de actualidad científica.

BOLÒS, O. (1993). *Flora manual dels Països Catalans*. Editorial Pòrtic.

CEBALLOS, L., i altres (2001). *Árboles i arbustos de la España Peninsular*. Ed. Mundi Prensa.

JIMÉNEZ, N., i altres (2003). *El Parc Natural dels Ports. Aproximació al seu medi natural*. Parc Natural dels Ports.

LÓPEZ, G. (1995). *La guía de INCAFO de los arboles y arbustos de la Península Ibérica*. Incafo.

MORO, R. (1995). *Guía de los árboles de España*. Omega.

VILLAESCUSA, C. (2000). *Flora vascular de la comarca del Baix Maestrat*. Diputació de Castelló.